

А 2004

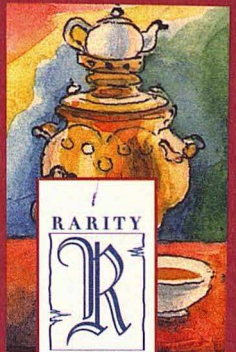
119 к

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Дидахмет
ӘШІМХАНҰЛЫ

Ғары самаұыр

RARITY

R

PUBLISHING
COMPANY LTD

Дидахмет Әшімханұлы

Ғары самауыр

Әңгімелер мен хикаяттар

Алматы
«Раритет»
2006

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Дидахмет
ӘШІМХАНҰЛЫ

Ғары самауыр

Әңгімелер мен хикаяттар

RARITY

R

PUBLISHING
COMPANY LTD

ББК 84(5Каз)7-44

Ә95

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің «Әлеуметтік маңызды
әдебиет түрлерін әзірлеу және шығару»
бағдарламасы бойынша шығарылды

Серия 2002 жылдан бастап шығарылып келеді

Серияның негізін салған *З.Серікқалиұлы*
Көркем безендірмесі негізін салған *А.Тіленшиев*

Әшімханұлы Д.

Ә95 **Сары самауыр: Әңгімелер мен хикаяттар.** — Алматы:
Раритет, 2006. — 336 бет. — «Алтын қор» кітапханасы.

ISBN 9965-770-27-1

Әдебиет сүйер қауымға есімі 70-жылдардың аяғынан бері жақсы таныс жазушының бұл жинағына оқырмандар мен әдебиет сыншылары тарапынан әр кезде жоғары бағаланған «Босаға», «Жер аңсаған Сарыатан» хикаяттары мен «Сары самауыр», «Ақ ниет», «“Жылыжайдың” қияры», «Аққабаның толқыны», «Тон» секілді әңгімелері топтастырылып отыр.

Мұндағы шығармалар жоғары идеялығымен, әуезді де ырғақты тілімен, стилистикалық орындалу шеберлігімен ерекшеленеді.

ББК 84(5Каз)7-44

Ә 4702250201—27
413(05)—06

ISBN 9965-770-27-1

© Әшімханұлы Д., 2006
© «Раритет» БК, 2006
© Безендірген М. Палаткин, 2006

ТҮСПАЛДЫ ТҮЛҒА

Уақытын минутпен өлшеп, сөзін ширақ қайырып, ісін тап-тұйнақтай жинақы бітіріп, тынысыңды тарылтпай сөйлесіп, сені де еркінсітпейтін және өзі де еркінсімейтін, бірақ бойын еркін ұстап, содан кейін келгеніне де, кеткеніне де салмақ сала өкіндірмей, емеурінмен ғана жаныңды баурап, жан түкпірінің тазалығына сендіре, айылын тез жиып, шылбырын жеңіл қағып жүріп кететін Дидахметтің тұла бойында бір тылсым да сипатты мінез бар. Мұндай елгезектік — сөйлемі құрмалас, сөз құрамы шыырлы, ойын түсіну ауырға соғатын, ұзағынан оратылып тура жолға түсетін, тұтығып от алатын біз сияқтылардың көңіліне қонып, айызын қандыра бермейді. Өзіңнің бір сөзің айтпай қалғандай, ол бір сөзді айтпай кеткендей сезінесің.

Кейде сағынып жүріп, кейде тарынып жүріп, аңсарыңды басқың кеп ағыңнан жарылып ақтарыла берген сәтіңде... уайымыңды ыдыратып, сенімсіздігіңді сейілтп, ақыл айтпай нандырып, шешім шығармай-ақ шырмауық ойыңды жөнге салып, тарамыстай ширатылып келіп, сені де тарамыстай ширатып кетеді. Сырдаңсыды дейін десең — сырыңды қозғайды, сырт тартты десең — сырын ашады, тереңдемеді дейін десең — дертіңнің тамырын басады. Ол кеткен соң жүрегіңде шымыр-шымыр етіп ишаралы сезім қалады...

«Ол ишарасы не ишара, ол емеуіріні не емеуірін өзі? Дегім келіп жүріп: жан сырын жазғанынан жасырып қала алмас. Мүмкін, бар ғәп, кілт-кілтпан сонда болып жүрмесін» деп әңгімелерін парақтай бастадым... Иә, бар ғәп, Дидахметтің өз кілті де, кейіпкерлерінің кілтпаны да сонда, соның ішінде екеуінің де емеуірінде болып шықты.

Ал емеуірін дегеніңіз істің ыңғайы, сөздің төркіні, үнсіз үкім. Зілі ауыр, дығы мол, астары аманатты ұғым.

Бұрын Дидахметтің өзін де, көркем сөзін де жанымның туыс түйіршігіндей сезіп, ол суреттеген маралдың лағы мен шымсыз бұлағын, мұбарак жанына мәңгілік аңсар мен қиянаттың сызаты енді ғана түскен өспірімдерін, қамсыз аңқау қарты мен алаңгасар ағасын, сырты ынжық — іші алмас ағайынын, ажары ашық — өзегі ез еркектерін, дәмелендіретін келіншектері мен дәмелі жігіттерін, тіпті кержақтарын да етенемдей көретінмін. Ол бейнелеген табиғат көріністеріндегі бір асудың ар жағынан ашыла кететін аңсар да, кейіпкерінің келесі әрекеті мен айтатын сөзі де, шиырып тастайтын емекестіуі де мен елестетіп немесе күткен тұстан шығатын. Арман ортақ, ағайын ортақ, ортамыз ортақ, дос ортақ, бірақ... өмірдегі түйсігің мен тұңымыңның өнерде тұспалдасуы (Дидахмет: «мұнда бір шикілік бар» десе де) тылсымның тылсым бұйрығы сияқты. Дидахметті қайдам, өзім сезінген бұл тұспалдың «емеуірінін» ақыры оның шығармаларын суыртпақтап емес, қайыра сытыра оқып шыққаннан кейін ғана түйсіне түсіндім.

Сөйтсем, ол өзінің пендешілік қалпы мен мінезін қалыптастырмас бұрын ішкі көркем әлемін жүйелеп, жүлгеге түсіріп алыпты. Сол сызған көркемдік жүйенің қатаң тәртіпке құрылғаны, мақсатына қапысыз берілгені, өнердегі мақсатының өз өмірімен астасып кеткені сондай, әуелі де мұның жан дүниесінен бөлініп шыққан кейіпкерлер енді Дидахметтің өзін бауырына басып, ортасына сіңіріп алып, мұның өзін тәрбиелепті. Сөйтіп, жазушы Дидахмет пен Әшімхан ақсақалдың ұлы Дидахметінің тұмысы тұтастанып барып, бір тұлғаға айналған екен. Өзімен әңгімелессең — кейіпкерлері, шығармасын оқысаң — өзі көз алдыға елестеп, жаныңмен жанасып тұратыны сол екен.

Бұл — шығармашылық психологиясында кездесетін, алайда қазақ қаламгеріне жұға қоймаған гадет еді. Өнер адамдарының жан дүниесіндегі тылсым құпияның бірі — тұлғалардың тұтасуы немесе тұлғалардың қос жарылуы деген шетін психологиялық-философиялық ұғым содан туындаған. Шүкіршілік, Дидахметтің өмірлік-өнерлік мақсатына адалдығының арқасында ол өзінің көркем жүйесін толық қалыптастырып, тіршілігінің мағынасын — өнерінен, өнерінің мағынасын — тіршілігінен табатын тұтастыққа жетіпті.

Бір жіптің бойынан табылатын мұндай сабақтастық қазіргі қаламгерлердің бойынан сирек кездеседі.

Өмір мен өнердегі уақыт үйлеспейтін өлшемдер. Көркем туындыда шығандап кеңістікке де шығып кетесің. Ал Дидахметте

ондай өлшеусіз уақыт та, кенересіз кеңістік те жоқ. Өзін қалай тіршілік ережесіне бағындырса, кейіпкерлері де өмірдің етегінен мықтап ұстап алып, өзіне бөлінген уақыт аясынан аспайды. Ойында әбден шыра сабақтап алған оқиға жібін талғамның көзінен өткізіп, сондай ұқыпты және епті саусақпен өмір-уақытты іліп алады да, сөз бен сөйлемінің жатығын келтіре жәрмей жөнеледі. Психологиялық шегініс, авторлық баяндау, кейіпкер талғанысы сияқты көркем құралдарды оқырманның көзі мен көңілі бір-бірінен көз жазып қалмайтындай мөлшерде ғана пайдаланады да, оқиға не ұшқыр ой өмірде осыныша уақыт алады-ау деген сәтте кейіпкерін келесі желіге ауыстыра қояды. Жүйкеңнің бір тамырына ілінген әлгі жіп санаңа салмақ салмағанымен, зейініңді өзіне қарай жетелеп, жіпсіз тартып, ең соңында ғана болар-болмас қып солқ еткізеді де, сабағынан суырылып кете береді. Тек жүрегіңде өзің белгісіз әсер қалады. Әңгімеге тақырып етіп алған тонның, медальдің, тістің, самуырының, қияр мен иттің, бар мен жоқтың шығармаға не сенің өзің қандай қатысы барын қайта оқып барып, емеуірінінен ғана сезінесің. Осы кезде «өзің білесіңнен» арыға басып ақыл айтпайтын, өзінің пікірін емеуірінімен-ақ бағана білдіріп қойған Дидахметтің ишарасы есіңе түседі.

Ал жазушының міндеті қайтып өмір сүру туралы үкім шығару емес, соған ой салу екенін ескерсек, біздің досымыз екі мақсатына да жеткен болып шығады.

Адам мен адамның арасындағы әңгіме мен көркем шығарманың әсерін арттырып-бәсеңдеттіретін, өзегіңді қыздырып-суытатын және сендіріп не сезіктендіретін шетін психологиялық желі — адамның сөйлеу мәнері мен жазушының жасырын «мені», екі арадағы көзге көрінбейтін сыралғы мінез. Бұл ретте де екі Дидахмет жоқ. Ол мәселені бұлдыратпай бірден: «Әсілі, пәле деген сайтанның жүрмейтін жері, ұрынбайтын адамы жоқ шығар. Жоламанның жолын тосып жатқан сайтан түкке арзымас тон болды» деп бастаса — тон, «Қызмет жоқ, жұмыс жоқ, қазан-ошақтың қасында отырып-ақ медаль аламын деп кім ойлаған» десе — медаль, «Дені дұрыс баланың қасқа тісі алты айлығында-ақ шығады» десе — тіс, «Бәкең туралы әңгімені сағынып жүремін» десе — Бәкең туралы әңгімесін бастап кетеді. Бірақ бұл оқиғаның қалай аяқталарын бірден ашып алған аңқаулыққа жатпайды. Тіс те, тон да, медаль да Дидахмет үшін тігіп қойған қаруы. Ал тілінің астындағы тығулы маржанды шығарманы оқып шыққаннан кейінгі әсерің арқылы ғана тұспалдай аласың.

Ол сырласымен егіле сөйлесіп, жарыла ақтарылмайтыны сияқты сөзін де, сөйлемін де ширақ құрып, қиыстырып қисындырады. Шешенсіп те кетпейді, шебін шетінетпейді де. Авторлық мәтіндеріндегі сөз бен сөйлемдерінен ділмарлық шаң берсе де, кейіпкердің сөзі оның мінезімен астасып кеткенде, ешқандай жасандылық байқалмайды. Тура сол араға тек сол сөзді қолдану керек екеніне иланасың.

Ол жазушы мен кейіпкердің, оқырманның арасындағы аралық қашықтықты сондай бір ысылған тәжірибемен қатаң сақтай біледі. Сырттай сезімнен гөрі сырдаңсуға бейім сергек сөйлемдермен сені сендіре де, күрсіндіре де алады. Тас моншаның сызынан — тасбауыр жанның көңіл сызы, кейіпкердің киіп көрмеген тонынан өмірдің ызғары, шықпаған ақыл тістен жетілмеген жете, аттамаған босагадан жетімсіреген өгей өмір, сарыатанның сағымынан басылмаған сағыныш, дәмі алынбаған дәмеден қанбаған мейір, алып-беріп жарытпаған ағайыннан адамдық сезім лебі еседі. Демек, Дидахмет тыңдаушыны да, оқырманды да өзінің бауырына тарта баурайды, бірақ сіңісіп кетпейді, ара жігін сақтайды. Қазақша айтқанда, идіріп тартып отырады. Қытықсыз араласып кетуден бойын аулақ ұстайды. Төрін ұсынады, төрелік айтпайды. Оқиғаны тарқатып бермейді, түйіншегін меззейді.

Бұл оның көркем ойлау жүйесінің басты қағидаларының бірі. Соны өмір сүрудің де бір тәсіліне айналдырып алған сыңайы да бар.

Мінез — тұмыстық қасиет. Көркем шығарманы бабына келтіретін оқиғаны қозғалысқа түсіретін піскек. Каламы кірпияз Дидахмет кейіпкердің мінезін көркем шешім деңгейіне дейін жеткізе білетін санаулы санаткер. Мінез демекші, Дидахметтің сөзінде де, сөйлемінде де, баяндау тәсілінде де өзіне тартқан мінезі бар. Шебердің баппен қалаған кірпіші сияқты тізілген компоненттердің үйлесімінен автордың көзқарасын табасың.

Ол тағдыр талқысы, өмір қақтығысы, шексіз қуаныш, түпсіз қайғы, мағыналы-мағынасыз тіршілік сияқты мәңгілік және түбегейлі жауабы табылмайтын сұрақтарды қойып, оны шешуге ұмтылмайды. Балқыған самауыр, сынған ердің қасы, тағылмаған медаль, жеріне жеткізілмеген жолоушы, тапсырылмаған сурет, түспеген монша, қонбаған үй сияқты нақты детальді қарауылға іліп қояды да, қалған ерікті кейіпкеріне береді. Оқырманның қаперінде тұратын әлгі детальді бірі аңғал, бірі аңғарлы, бірі қу, бірі можантопай, бірі адал Дидахметтің кейіпкерлері күліп не күйініп, үміттеніп не түңіліп, сағынып не

сабылып жүріп оған мән бермей өте шығуы мүмкін. Әңгіме аяқталғанда, сенің жүрегіңді мүлдем басқа жай әсерлендіргенін сезінесің. Сонда ғана Дидрахметтің көздеген жамбысы — тиірменнің тасы болса, тығып қойған маржаны — кейіпкер мінезінің ағысы мезгеген емеуіріннің астынан жылт ете қап, өмірдің көмейінен өтіп кеткенін бір-ақ байқайсың. Осынау елеусіз де ескерусіз тағдыр иелері Сапардың, Ақжанның, Бәкеңнің, Қабдөштің (қараңызшы, Қабдеш демей, Қабдөш деуін. Осының өзінде бір кілтүпан жатыр), Тілеубердінің, Күлзипаның, Қожықтың сенен басқа ешкім естімейтін: «Қудым сені, сұм дүние, жалықпай-ақ, ұстатпайсың судағы балықтай-ақ», — деген аңсарлы сарыны өзегіңді жеңіл ғана дызылдатады.

Шындығында, тіршіліктің тұтқасын шегелеп тұрған да сондай қамкөңіл, қарапайым пенделер екені анық қой.

Жазушы Дидрахмет солардың жанына шуақ түсірген ғайыптың шырақшысы ғана. Ол түсірген шуақ әлгі мүскіндерді жылытпайды, жанашырлық та танытпайды, жарылқамайды да. Өмірдің түсі қандай суық болса, жазушы да оларға сондай салқын. Өмір қандай әділетсіз үкім шығарса, жазушы да оларға сондай бейқам қарайды. Адасып бара жатқан жолынан қайтарып, жөн сілтемейді. Мысалы тағдырының есігін ашып берген Қабдөш мұғалімді көргенде, Телжан амандасу керек еді дейді де жүре береді. Бұл арада жазушы қалай ділмарсып, қандай салмақ саламын десе де сыйымды еді. Тіпті оқиганың өзі соған сұранып тұр. Әңгіменің бар кілтүпаны осында жатыр. Алайда оған оқырманның өзі іштей өкінбесе, Дидрахмет сені зорлап өкіндірмейді. Ақыл айтпайды, қалай қабылдасаң, солай түсін. Өйткені өмірдің қатал шындығы солай. Барлық шығармаларында қаламгер осы қаталдығынан қайтпайды. Өмірде болып жатқан әділетсіздіктің қасынан сені алып өтті. Енді оған қарайлап әділеттілікке шақырасың ба, елемей жүре бересің бе, жөнге саласың ба, ол сенің шаруаң. Жоғарыда айтқан, жүрегіңді солқ еткізіп, шаншып алатын кезі де осы тұс. Қалғанын өзің білесің. Дидрахметтің жиі айтатын сөзінің бірі де осы «өзің білесің». Артық сөзді түсіндіріп, уақытын шығындап жатпайды. Өйткені кейіпкерге бөлінген уақыт та сонымен бітіп қойған болатын.

Оның шығармаларымен таныс болғаннан бергі отыз жылдың ішінде Дидрахметтің тізгінін қоя беріп, еркін көсілетін шағымды бір шабысын үнемі күтумен жүр едім. Қалайда арыны ашылып, аршыны кеңіп, уақыт пен мінездің өлшеміне сыймайтын

көсілісті дүниені өмірге әкелетін сияқты көрінетін де тұратын. «...Ұшы-қиырсыз сары дала. Сары даланың бір ұшында — сары бел. Сары белдің бауыры — сағым ба, әлде шалқар көл. Шартабақ күн төбеде. Шалқыған ыстық жер-көкте. Табанын тасқа тілдіріп, жанарын жасқа жудырып, маңдайын жел күнсітіп, таңдайын шөл қаңсытып, сар желіп келеді Сарыатан. Сары белдің ар жағы — бота күнгі мекені. Бота күнгі мекенін боздап іздеп келеді, жүректегі бар шерін қозғап іздеп келеді», — деген жыр жолдарын оқығанда, үмітім алдамапты деп қуанып қалып ем. Қателесіппін. Әннің қайырмасы сияқты осынау сұлу ырғақтар ара-арасында қайталанып отырғанымен де «Жер аңсаған Сарыатан» хикаяты Дидахметке тән және әбден қалыптанған жез шегемен шегенделе бекіпті. Тақырыбы мен тағдырдың талқысы да, оқиғаның қоюлығы мен уақыт өлшемі де тосын әрі кең болғанымен, көркем жүйенің кестесі өзгермепті. Ездігіне ызаландырып, мысыңды басатын Қожықтың ұлы қасиеті ашылғанда, сүйсінсе — оқырман сүйінер, ал қаламгердің жүрегі жібімейді. Адамның асыл қасиетін оятқан тебіреністі сезімді басыңнан кешуді сенің өзіңе енші етіп қалдырады. Өйткені, ол өзінің жазушылық парызын орындап шықты. Мақсатына жетіп тынды.

Жігіт ағасы атанған шақтағы дүниеге келген, Дидахметтің көркем жүйесінің кеңістігін кеңейткен «Сарыатандағы» қалам қарымында бір өзгерістің барлығы байқалады. Өзінің де, сөзінің де тізгінін тартып ұстайтын достың дәл қазір өнер жайлауында есіле де, еркін көсілетін дер шағы. Жонып жазамын, жосылтып жазамын десе де еркі. Мен тұспалды тұлғаның — нысаналы жүйріктің мәтқапысыз шабысын көргім келеді.

Тұрсын ЖҰРТБАЙ

ӘҢГІМЕЛЕР

ЗАУАЛ

Шілденің қоңыр салқын мақпал түні Мүзбелдің сойдақ-сойдақ ит азу шыңдарына жаңа ғана бауыр басқан шақ. Әлгінде күз жартастардың арасында сыпсың-сыпсың етіп, бұлғақ қаққан жібек жел де қазір сап тыйылған. Төменде терең шатқалдың ішінде Ақсу күндегідей арқырап-күркіреді. Бұдан өзге аңғарда өктем үн де жоқ — төңірек түгел тып-тыныш мүлгіп жатыр еді. Кенет... Кенет ортадағы үш айыр шыңның басынан оқыс құлаған тас дүбірі мен ащы айқайдан бүкіл тау дүр сілкінді. Артынша бірін-бірі ілестіріп, етекке екпіндей домалаған тас көшкіні аңғарды уыз ұйқысынан сілкілеп ала жөнелді. Құздан-құзға секіріп ыршыған қалың қорым қапталдағы шағыл үстінде ойнақ салып, әр жерде бір от шаша Ақсуға қарай ақтарыла құлап жатыр. Жолында кезіккен ағаштарды батыр-бұтыр сындырып та барады. Енді бір сәт төңіректегі таулар да жаңғырығып, тосын дүбірді бірінен-бірі ала қашты; олар да күркіресін кеп, олар да күңіренсін кеп... Мүзбел өстіп біразға дейін шошына дірілдеп тұрды да, түк болмағандай манағы бейжай қалпына түсті. Сосын тыныштықты басына көтеріп, етек жақтан елік әуілдеді. Ұзақ әуілдеді. Сыңарынан жауап болмаған соң, не заматта оның да даусы қарлығып, құмыға өшті. Аңғарды тағы да Ақсудың күркіреген өктем үні биледі.

Кемелдің көз алдында шыр көбелек айналып жатқан сансыз шырақ біртіндеп алыстай берген сияқты... Иә, өне, олар шырқай көтеріліп барды да, шырқау биікке байланды да қалды. Байланған жерде бұны мазақтағандай түс-тұстан жымындап қоя берді. Артынша Кемелге оның барлығы бұлдырап-бұлдырап, қып-қызыл тұман қойны-

на сініп кеткендей болды... Жок, мыналар шырақ емес, жұлдыздар тәрізді. Әне, ана бір имек шөміш — Жеті-қарақшы емес пе? Дәл өзі. Мына бір жарқыраған үлкен жұлдыз — Темірқазық... Көзі алдап тұрмаса, дүние түгел өз орнында сияқты. Міне, құмыға күркіреген өзеннің сарылы да естіледі. Осы сарын Кемелдің құлақ түбін шымшылап, бірде арқырап-күркірей жөнеледі, бірде қыстыға булығып өксігендей болады. Енді бір сәтте үні талып барып, тына қалады. Ол тына қалғанда, жұлдыздар да өлеусіреп өше береді... Жұлдыздар қайта көрінгенде, жаңағы сарын тағы құмыға күркірей бастайды... Қазір ол, тіпті, анық естіліп тұр. Таныс үн, таныс шуыл... Ақсу ғой мынау. Терең шатқалдың ішінде тынымсыз шулап жататын соның сарыны бұл... Апырау, шынымен тірі қалғаны ма сонда? Жаңа ғана күздан құлдырай құламап па еді! Төменде шыңырау шатқал еді ғой. Тастан-тасқа соғылып қалай мылжа-мылжасы шықпады?.. Жүрегі дүрс-дүрс соғып кетті. Өне бойы дірілдеп, алқына дем алды. Осы сәтте көзіне ащы тер де тамып-тамып түсті. Сұртпекші болып еді, қолы бүйіріне жабысып қалғандай қозғалмады. Ашулана қайта жұлқа тартқанда, өкпе тұсынан біреу біз сұғып алғандай тұла бойы солқ ете түсті де, көзі қарауытып кетті. Ақсудың әлгіндегі сарыны да енді бұдан алыстап бара жатты.

Есін қайта жиған кезде өзіне түнере төнген үш айыр шынды көрді. Дара... Мүзбелдің ең биік шыңы осы. Оның ортадағы зеңгір басының бір жақ шекесінен сыңар мүйізденіп ай шығып келеді екен. Кемел төңірегін анық танығанмен, дәл қай жерде жатқанын әлі де білмейді, әйтеуір, бір тар жерге кептеліп қалғанын сезеді. Екі жағында ұп-ұзын әлдене қараяды — тас па, ағаш па белгісіз. Не де болса бұны қуысына салып, құрсаудай қысып тұр. Ақырын бұлқынып көріп еді, денесі су ете қалды. Бұл жолы аяқтары ғана сәл қозғалғанын байқады. Бірақ осы сәтте тұла бойы солқылдап, тынысы тарыла түсті. Қайта әрекет жасауға шамасы келер емес, қимылдаса болды мына қара пәле құрсаудай қыса түсетін тәрізді. Қимылдаған сайын жаны қиналып барады... Кемел күрсінді. «Тірідей көрге түскенім осы шығар». Суық ой денесін қарып өтті. Осы шақта өзінің күбір-күбір сөйлеп кеткенін де аңғармады.

«Жалғанда жолың болмас сенің, — деді дірілдей сыбырлап. — Жолың болмас!»

Артынша өз даусынан өзі шошыды. «Құдай-ау, тағы Көрімнің сөзін қайталағаным не?» Сол албастының сөзі есіне түссе, өзі де елестей қалатынын қайтерсің! Міне, тағы сөйтті.

...Аузы-мұрнынан қан дірдектеп, шегініп барады. Көзінде мөлтілдеген жас. Сол жасты көзін бұған оқтай қадап, аппақ қарды омбылап шегіне түседі. Шегіне түсіп, тістене сөйлейді. Сөйлеген сайын көнтиген еріндерінен сорғалаған қаны қып-қызыл боп қарға шашырайды.

— Жалғанда жолың болмас сенің, — дейді тістеніп. — Жолың болмас!..

...Кемел көзін тарс жұма қойды. «Қатын!» деді сосын кіжініп, «Тышқан мұрнын каната алмас қатын!.. Көреміз әлі кімнің жолы болмасын, көреміз. Менің жүрегім әзірге соғып тұр. Ол соғып тұрғанда көмусіз шіріп, саған таба болмаспын!».

«Әуп!..» — Кемел ышқынып кеп бұлқынды. Көзінің оты жарқ етіп, денесі бір бүйіріне ауып түсті. Қолдары да босап шыға келді. Жүп-жұмыр өлденені құшақтап та үлгерген. Құшағындағысын тарс қып қыса берді. Қолын сәл босатса, құздан құлдырай жөнелетін тәрізді. Бір сәт көңірсіген ап-ащы иіс мұрнын қытықтайды. Самырсынның шайыр иісі. Кемел енді ғана білді — кептелген жері екі ағаштың ортасы екен. Дараға шығып-түсіп жүргенде, төменде жартастарға жабыса өскен жалғыз егіз самырсынды көруші еді, түнде жоғарыдан құлағанда соның ортасына түсіпті. Бұл тосқауыл болмаса... ит пен құсқа жем болар ма еді, кім білсін? Мандайынан сүп-суық тер тағы бүрк етті.

Кемел ағашқа жабысып ұзақ тұрды. Сәл қозғалуға жасқанады. Қозғалса-ақ, аяқ-қолы удай ашиды. Әйтеуір, ағашқа қатты жаншылғаны болмаса, сынған жері жоқ сияқты. Тек белі мен кеудесінен жан кеткендей, икемге келер емес. Миы солқылдап, шекесі шыңылдайды. Басын сипап көріп еді, қолы қан ұйысқан шашына ілікті. Енді бір кезде буын-буыны дірілдей бастады. Бұдан соң Кемел ақтық күшін жиып, сырқыраған аяғын төменгі бұтақтарға еппен сала берді.

Табаны тасқа тиісімен, шалқасынан сылқ ете түсті. Тас та болса арқасына жүп-жұмсақ тиді. Бойын енді қалай

қозғаса да өз еркі. Еркіндікке, шіркін, не жетсін — кеудесін кере дем алды. Осыны күткендей сай жақтан жылы жел есті де, самырсынның қылқан жапырақтары баяу сыңси бастады. Ақсудың сарыны да құлаққа тым жағымды естіледі. Күркіреп жатыр, жарықтық, күндегідей күркіреп жатыр: жай ғана күркіремей аңғарды күмбір-күмбір күйге бөлеп жатыр. Өне, Жетіқаракшы да күндегідей жымын қағып, Дараның басына шығып алыпты. Дәл төбеде қара көк аспанды қақ бөліп, Құс жолы арқандай шұбатылады... Кенет Кемелдің есіне қайыс арқаны түсті. Ол да өстіп қай жерде шұбатылып жатыр екен қазір? Бір адамның құны еді, сасық текенің мүйізінде қор боп кетті ақыры. Арқан болғанда қандай десеңші! Кемел оны күзде ғана өгіз терісінен төрт таспалап өріп еді, кемінде жиырма құлаш болатын. Бүгінгі бар мехнатты да содан көрді емес пе...

...Түс әлетінде мына Дараның күнгеі бетінде суырға қақпан құрып жүрген. Күтпеген жерде жоғарыдан естілген дүбірге елең етті. Жалт қарағанда, өз көзіне өзі сенерін білмеді — мүйізі арбаған бір сұр арқар шыңға қарай ойнақтай көтеріліп барады екен. Өне-міне дегенше, ол Дараның оң жақ иығына қасқайып шыға келді. Неше жыл аң аулап жүріп, бұл аңғардан суырдан өзге мақұлық кезіктірмеген-ді, мынаның ауып келгені анық. Дереву мылтығын алып, тастардың тасасымен өрлей жөнелді. Бірде еңбектеп, бірде етпеттеп, оқ жетер жерге жетті-ау, әйтеуір. Сонан кейін көзін сығырайтып, қос өкпенің тұсын қаруылға алғаны сол — бәтшағар, әлденеден сезіктенді ме, секіріп түсіп қас қағымда ғайып болды. Кемел бармағын тістеді де қалды. Өкінді не, қойды не, енді оның көрінуі екіталай... Ентігін басып отырғанда, Кемелге тағы бір үміт оты жылт етті. Егер ол бұл жерде тұрақтап жүрген болса, бұдан қашып құтылмасы хақ. Ендеше төңіректен із қарау керек...

Кемел шыңға өрлеген сайын алдынан із көбейе берді. Із көбейген сайын жаңағы өкінішін де ұмытып, ай мүйізді бүгін артына бөктеретініне күмәнсіз сенді. Алқынған аптаптың беті қайта оқ атар оңтайлы жерді де тапқан... Екі жақпар тастың ортасындағы тар қуысты арқар шиырлап-ақ тастапты. Шыңға шығып-түсіп жүргенде, ол үнемі осы қуыстан өтетініне Кемел шөк келтірмеді. Өзі төменгі жақпар тастың үстіндегі қалың аршанын ішіне кірді де, ар-

қардың қайта келуін дегбірсіз күтті. Бірақ ол жуық арада көрінбеді. Күте-күте әбден шаршаған бұның ымырт үйіріле кірпігі іліне берген. Тосын сыбдырдан селк етіп, төмен үнілсе, күткені қаперсіз өрлеп келеді. Қолдары дірілдеп, қақ маңдайды қарауылға алды. «Бұйыртып жегізсін, аллакпар!» Шүріппені тартып қалды. Мылтығы шырт етті де, тынды. «Мынау қайтеді, ей!» Затворды қайта қайырып, басып салды. Мылтығы тағы шырт етті де тынды. Атылмады. Бұдан басқа жанында патроны да жоқ-ты, мана бәрін суырға жұмсаған. Бұл уақытта арқар да сезіктеніп тұра қалған. Мүйізін селтендетіп біраз тыңдаған соң, тағы алға басты. Кемел жан дәрмен беліндегі арқанын қолына алып, ол тар қуыстан өте бергенде, иіріп-иіріп төмен тастап жіберді. Арқар алдыңғы аяқтарын тік көтергенше, арқан тұзақ мүйіздерін қысып та үлгірген. Бұдан соң ол бұлқына секіріп, жалт бұрылды. Жалт бұрылғанда, Кемелдің қолынан арқаны жылп етіп шығып кетті де, өзі тас үстінде мелшиіп қала берді.

— Жалғанда жолың болмас сенің! — деді сосын күбірлеп. — Жолың болмас! — Осы сәтте тағы Кәрім елестеді... Аузы-мұрнынан қаны дірдектеп, бұдан шошына шегіншектеп барады. Шегінген сайын тістене сөйлейді.

— Жалғанда жолың болмас сенің!..

Кемел тасқа шырт түкірді. «Көреміз әлі, кімнің жолы болмасын, көреміз, — деді іштей кіжініп, — менен сен қашып құтылғанмен, арқар қашып құтылмас!..»

Бұл уақытта төңірек қарауыта бастаған еді. Кемел ендігі азапты шыңнан түсерде көрген. Аяқ басар алақандай жерді анық көре алмайды, тастан-тасқа тәуекелмен секіріп түседі. Сонан кейін алдын сәл бағдарлап алып, тағы төмен сүйретіле сырғиды. Қия беттерден жартастарға жабысып өрең өтеді. Өстіп келе жатқанда, табан тіреген бір тасы төңкеріліп түсті де, тасыр-тұсыр домалай жөнелді. Бұдан соң ақтық рет ащы айқайлағанын ғана біледі...

— Сұмдық-ай, өстіп жүріп бір күні ит пен құсқа жем болатын шығармын!

Кемел тұншыға күбірлеп, шекпенін басынан сыпырып тастады да, тұңғыық аспанға тұнжырай көз төңкерді. Ай төбеге шығып алыпты. Бозамық сәуле астында төңірек балбырап ұйып тұр. Төменде шатқалды басына көтеріп, Ақсу бөз баяғысынша күмбір-күмбір күркірейді. Сол шат-

қал жақтан ескен салқын самал жібектей үлбіреп, беті желпиді. «Мыж-мыж болып жатсаң да, тіршілігіңе шіркін, не жетсін!» Кемел тәуба айтып, бетін алақандарымен сипап қойды. Не керек, дұшпанға таба болмай, әйтеуір, тірі қалды ғой. Мана жоғарыдан құлағанда, мына ағашқа ілініп қалмаса... ертеңгі күні Кәрім қарқ-қарқ күлер еді?.. Сол сілімтікті өткен жылы несіне жолдас етті десеңші! Енді, міне, қарадай ауруға шалдыққандай болды: қыл-аяғы аты сүрініп кетсе де, көзіне Кәрім елестейді. Ол елестесе «Жалғанда жолың болмас» деп күбірлеп қоя бергенін де аңғармай қалады.

Бұрын аңға үнемі жалғыз шығатын. Былтыр осы Мүзбелге аттанарында «ағакелеп» қоймаған соң, амалсыз ертіп еді оны. Өзінен мүшел жас кіші мелжемді жігіттің бір пайдасы тие ме деп те ойлаған. Шүкіршілік, екеуінің қанжығасы қарашаға дейін жақсы майланды. Оған дейін араларында кикілжің де болған жоқ. Қарашаның басында жайлауға қар да түсіп үлгерген. Кемелдің күткені осы еді. Бес-алты күннен соң ұлпа қар сүрлене бастағанда, Кәрімге бұл:

— Қанжығаңа күрек байла! — деді кезекті аңға шығарда.

— Оны қайтеміз? — деді ол таңданып.

— Байла деген соң, байласаңшы! — деп Кемел қулана жымыған. — Бүгін бір қызыққа батқалы тұрмыз ғой.

Кәрім де жымыып қойды. Сыралғы аңшының «қызықтарын» жаз бойы талай көрген. Бұл қызықты да тезірек көруге асықты...

Желе жортқан екеуі тура осы Дараның күнгеі етегіне жеткенде ғана ат басын ірікті. Сонан кейін Кемел қар бетінен жылдағы өзіне таныс белгіні іздеп, төңірегін ұзақ шиырлады. Ақыры қазан-ошақтың көлеміндей бір жайдақ шұңқырдың жанына тоқтады да:

— Осы жерді дөңгелетіп қаз! — деді мұртын шиыра жымыып.

Кәрім қары еріп, шөге бастаған әлгі жерге таңдана қарап біраз тұрды да, апаш-күпаш қаза жөнелді. Әп-сәтте шұңқырдың қарын аршып тастаған соң, күрегі жұп-жұмсақ топыраққа бойлап кіре берді. Тағы кішкене қазғаны сол — кенет топырақ астынан шик еткен ащы үн естіді. Кәрім күрегің жұлып алып, бұған шошына қарады.

— Қаз! — деді Кемел тағы да мұртын шиыра жымып. — Қаз! «Қызықтың әкесін қазір көресің» деп тұр ішінен.

Көрім тағы қаза бастады. Қазған сайын ащы үн жиілеп барады. Біреу емес, бірнешеуі шуласын кеп.

— Апыр-ай, мынаның астында не бәле жатыр еді?! — деп Көрім бір сөт күрегін тастай салды.

— Әкел, бермен! Қорықсаң, мен-ақ қазайын!

Іннің бетін бұл да аршып бітті, ар жағынан керіскедей бес суыр тік тұрды. Тік тұрды да, бірін-бірі құшақтап, шырылдады-ай дерсің. Мұндай кезде олардың жан сауғалайтын бар қайрандары осы, қашып кете алмасы Кемелге бұрыннан белгілі. Сондықтан өлтіруге асықпады, Көрім қызығын аяғына дейін көрсін деп ойлады.

— Сұмдық! — деді Көрім бір уақытта құлағын басып.

— Не сұмдық? Кешегі өзін атқан суырлардан қандай айырмасы бар бұлардың?

Суырлар әлі біріне-бірі жабысып, шырылдап тұр. Өлтіргенше үндері өшпейді енді бұлардың. Алдыңғы табандары дәл бесіктегі сәбидің алақандары сияқты. Алдыңғы аяқтарымен бірін-бірі құшақтап, безек қағады. Құшақтасып тұрып, көздерінен жас парлатады, өлетіндерін сезіп көрісіп-қоштасып жатқандай. Бұдан әрі көруге Кемел де шыдай алмады, қамшысының тобылғы сабымен біреуінің тұмсығынан салып жіберді. Ол мұрнынан қара қаны ағып, аяқтары тырбың-тырбың етіп сылқ құлады. Қамшысын қайта көтергенде, Көрім шап берді.

— Ағатай-ай, рақым етіңізші! Өлтірмеңізші, ағатай-ай!

— Кет! — деді бұл оған оқты көзін қадап. — Тышқан мұрнын қаната алмасаң несіне аңшысың, кет! — Қайырылып кеп, екіншісін ұрды. Тырбандап ол да құлап түсті.

— Ойпырмай, аясаңыз етті! Сіздің де бес балаңыз бар еді ғой!

— Өй, шірік неме! Менің балаларым бұлар құсап інде ұйлығып жатпайды. Шетінен қасқыр, білдің бе, қасқыр! — деп бұл қамшысын үшінші суырға көтере бергенде... желкесінен тиген ауыр соққыдан етпетінен түсе жаздады. Жалт бұрылса Көрім жұдырығын түйіп алып, тағы ұмтылып келеді екен. Бұл көз ілеспес жылдамдықпен ауыздан сылқитып жібергенде, ол шалқалап құлай берген.

Содан кейін бесеуін де тырайтып тастап, Көрімге бұрылса, көзінен жасы сорғалап, шегіншектеп барады екен.

...Шығыс көкжиек бозара бастағанда, Кемел қалғып кеткен еді. Ояғанда күн недәуір көтеріліп қалғанын байқады. Маңдайы тершіп, рақаттанып жатыр екен. Орнынан созалаңдай тұрып, жартастың кемерінен төменге үңілді. Жалама күз. Шыңырау шатқал. Етектегі Ақсуға дейін сойдақ-сойдақ найза тастар...

Жүрегі дүрс-дүрс соғып, тез кері бұрылды. Сосын маңайынан мылтығын іздеді, бір жерде ілініп қалмады ма деген есек дәмесі де. Таба алмады. Беліндегі балтасынан өзге қаруы қалмапты. Бәрінен де мылтығы жанына батады. Ондай түзу мылтық табу қайда енді!

Кемел дереу шыңға шығатын саңылау іздеді. Екі жағы жалама күз. Алдында үйдей құлама жартас. Өттең, осының үстіне шығып алса, арғы жағы — күндегі жүрген жері ғой... Сәл ойланып тұрды да, балтасын суырып алып, егіз самырсынды түбінен қаршылдатып шаба бастады. Біраздан кейін тасқа құлаған егіз самырсынмен өрмелеп, тар қуыстан шығып та кеткен...

Күн қызарып батып барады. Кемел кешегі екі жақпар тастың бауырында таңертеңнен жасырынып жатыр. Атаңа нәлет, күткені әлі көрінер емес, жолын қарай-қарай дымы құрып бітгі әбден. Сәл сыбдыр естілсе елең қағып, жүрегі дір ете түседі. Уақыт та болдырған аттай жүйкеге тиіп, жылжыр емес. Етпеттеп жата бергенге, белі құрғыр удай ашиды. Не де болса тұрып, бойын бір жазып алса қайтер еді?.. Шынтақтап кеудесін көтере берді. Артынша селк етіп, қайта бүқты... Келе жатыр. Дәл өзі. Өрем қатқыр неме, маңайына сезіктене қарап, тым ақырын басады. Өне, артында шұбатылған арқаны да көрінеді. Өзінің қайыс арқаны... Апыр-ау, тоқтағаны несі мынаның? Кейін қаша жөнелер ме екен? Жок, тағы алға басты... Міне, жанынан өтіп барады. Өтсін, өтсін кішкене... «Уа, сәт!» Кемел орнынан тістене тұрып, алдына етпетінен құлады. Қолы арқанға дөп тиді. Лезде оны беліне байлап жіберіп, табандап тұра қалды. «Енді қайда қашар екенсің, бәлем». Арқар секіріп тік көтерілді де, шалқалай құлады. Сонан кейін атып тұрып, алдындағы қияға қарай шоршып ала жөнелді. Табандап тұруға шамасы келмеген Кемел де дедектеп, соңынан қиялай тартты. Арқар тастан-тасқа секіріп, шырқап барады. Тоқтауға дәрмен жоқ, бұл да арқанның бір ұшында маталып, қаңбақтай ұшып келеді. Өстіп бұлар Дараның

арғы бетіне өткенде, арқар мүлде күш алды, еніске қарай тұқырайып шапсын кеп... Міне, кешегі өзі құлаған шынға да тақап қалды. Бұл арқанды барынша тартып, етпеттеп жата кетті. Осы сәтте арқар омақаса құлады да, дәл кешегі Кемел ұшқан жерден ол да домалап барып бір-ақ ұшты. Беліндегі арқанын шешіп үлгермеген Кемел де, екінші рет тағы сол тұстан құлап бара жатқанын бір-ақ білді.

Бірақ бұл жолы құздың аузында қол созатын қос самырсын жоқ еді.

ЖЕТПІС АПА

Айнакөлдің үстінен қаз қаңқылдап, тырнарлар кику салды. — Қош! — деді Жетпіс апа. — Қайырылып сендер келгенде қанатсыз мені көрер ме екенсіңдер бұл жерден.

Қайтқан құстар шын басындағы қорғасын бұлттың қойнына сіңе берді.

— Қош! — деді Жетпіс апа тағы да.

Суықтөбеден суық жел есіп, жағадағы жалғыз кәрі қайыңның сидіған қу сабақтары сыңсыды.

Жетпіс апа да өмірінің ең соңғы күзімен қоштасқандай боп еді...

* * *

Жатаған үйдің жалғыз терезесін мұзбен күрсаулап, онсыз да жермен-жексен шаңырақтың белін қармен майыстырып кәрлі қыс келді. Ала жаздай Айнакөлдің жағасынан тірнектеп жиған шүйкедей шөбін жұлмалап, Жетпіс апаның жүйкесін жейтін ақ бораны тағы бар. Шүкіршілік, өлтірмейтін күйкі тірлік бұған да сүйреп жеткізді. Өзір желтоқсанның басы ғана, Алтайдың алты ай қысы алда жатыр. Оған дейін өлі кім бар, кім жоқ.

Бүгін жұма. Жетпіс апа сергек тұрған. Қорадағы бірекі қойы мен қасқа сиырын жайлап тастап, шайға отырғанда да, өзін бір түрлі көңілді сезінген. Ойда жоқта шекпенінің етегіне шалынып, Қасен шал жетті.

— Төрлет, төрлет, — деді Жетпіс апа. — Өзім шақырып алайын десем жүгірте қоятын қолдаяқ та жоқ.

— Құрдас, қалай, қуаттымысың? — Қасен шал сөйлей жүріп, етек-жеңін жинады да, төрге барып жайғасты. —

Қоңсы отырсақ та қол тимейді!.. Қайда-а-а-ан, мына қыс қалтыраған біз секілді кәрі-құртаңға мұң болды емес пе...

— Көненің көзі едің, аруақтарды ауызға алып, дәм таталық, асықпа, — деді де Жетпіс апа бүкең қағып, ас қамына кетті.

Шал шаруасының жайын, белдің сырқатын, берекесіз ағайынға деген өкпе-сықпасын тауысқанда, буы бұрқырап ас та келген. Қайың қара табақтағы жамбастың өзіне қараған мырза басына тамсана бір қарады да, аруақтардың атына көшті.

— ...Сандыбай ұлы Сабыр. Сабыр ұлы Жетпіс...

— Тоқта! — Жетпіс апаның жаюлы алақаны дастарқанға құлап түсті. — Сандалып отырғаның не, құрғыр! — Жетпіс өлді деп кімнен естіп ең? Алжығаннан саумысың!

Қасен шалдың мақамы шорт үзілді. Біраз уақыт жер шұқылап қалды да:

— Әй, құрдас-ай, соғыстың біткеніне отыз жыл, тірі болса қайда жүр, — деп міңгірледі.

Жетпіс апа тіл қатқан жоқ, әңгімені бұдан әрмен өрбітсе, іштегі бітеу жараның аузын тырнайтынын біледі. Қайтып Қасеннің де жүзі ашылмады. Дастарқан жиналғанша қипақтап өрең шыдады да, сүйретіліп сыртқа беттеді.

Қасеннің бір ауыз сөзі өмірінің бүгінгі мен ертенін жалғастырып келген жалғыз сабақ жібін шорт үзгендей болды. Күні бойы алақандай үйдің есік пен төрінде шоқаңдап жүрді де қойды. Малға шөп салайын деп, қораның төбесіне шығып еді, қолында шелек жүр екен. Онан сиыр саумақ болған, қасқа сиыр да қасқыр көргендей аталаңдап, маңына жуытпай ит қылды.

— Қайтет, мына қарасан келгір! — деп Жетпіс апа соңынан ұмтылған, қашаны ықтай қашқан сиыр өлденені даңғыр еткізіп, төңкеріп кеткенде барып, кемпір қолындағы айырға көзі түсті.

— Құдай-ау, қарғайтқаныңды қайтейін, алжытқаның не? — деп енді шелегіне жүгірді.

Күн қайтса болды, Жетпіс апаның еңсесін зіл басады. Өйткені, күйбеңмен жүріп аядай үйдің тірлігін тамамдайтын ендігі ғұмыры да осымен таусылғандай қаңырап отырып қалатын. Артынша шуақ сөніп, өне-міне дегенше қара түндік терезеге төнеді. Қараңғылық қоюланған сайын дәрменсіз кемпірдің басындағы дәнекерсіз ойлар қайта-

дан божып шыға келеді. Бірақ ол алдағы күннің қызығы, ертеңнің қамы, уайымы емес. Келер күн күтпей-ақ келеді, атар таң онсыз-ақ атады. Оны қинайтын — өткен ғұмырдың көңілде қалған мұңы мен алданышы, көңілде ғана қалған суыртпақтай шолақ сүрлеу. Осы сүрлеуді күн сайын шиырлап өтсе де, жүрек түбіндегі жылт еткен болар-болмас бір сәулені сөндірмей-ақ келіп еді. Ертеңге жетелейтін сүйеніші де сол болатын.

Жетпіс апа төсегінің тұсында ілулі тұрған әскери формалы жас жігіттің суретіне ұзақ үнілді. Кенет баяғы бір таныс дауыс та жаңғырды.

— Апа, жыламашы, ораламын! Ораламын, жылама!

Көз алдындағы сурет бүгінде көптің көңілінен өше бастаған көне бір елесті қайта тірілтіп еді.

...Кеңсе маңы қаптаған халық. Желкілдеген құрақтай жетіп қалған оншақты жігітті кезек-кезек бауырына басқан аналар... Іштей қамығып, ет бауыры езіліп бара жатса да, жұрт алдында босамай, жалғыз ұлын үнсіз иіскеп тұрған міне, өзі. «Қалшы, апа» деп жалына тіл қатқан Жетпісті де тыңдамай жүріп келеді. Ауылдан шақырым ұзап шыққанда, ең соңғы рет бетінен емірене сүйгенде, өзегі өртеніп сала берді. Сырт көзге суық бауыр шығарып салуға бекінген жүрек бұдан соң шыдамады, егілді-ай кеп. Арбалар ұзап барады. Майланбаған доңғалақтар сықырлап, еңіреген апа зары батқандай ыңырысып: «Оралады, жылама, оралады, жылама» дегендей болады...

Қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқытпай өсірген, көңілінің қуанышы мен жұбанышы болған жалғыз ұлдың бейнесі сол бір күздің сұрқай суретіндей оңып, көз алдынан өшіп бара жатты.

Қанша жыл өтсе де осы бір елес сарғайған санасында сағыныш болып тұрып алатын әдеті. Әбігермен жүріп күндіз ұмытса да, түнде мұң боп қайта оралады. Қайта оралады да құлағының түбінен сол таныс дауыс тағы да айқайлап тұрады.

— Апа-а, ораламын, жыламашы! Ораламын!..

Әр хатының соңында «Ораламын» деуші еді. Әр хатының басында «Аманмын, апа» деуші еді. Кей азаматтардан қара қағаз келіп, жадау жандарды тұралатып кетсе де, бұл жамандық күтпейтін. Жетпістің келетініне сенетін. Хатты жиі жазатын. Қырық бесінші жылдың көкек айына дейін

үзілген жоқ. Тек бір хабарында: «Апа, Берлинге бет бұрдық. Амандық болса аз күнде үйде боламын», — деді де үшкіл хаттар ұшты-күйлі жоғалды.

Сол жылғы мамыр айы қандай тамаша еді. Ұзақ уақыт арқаға аяздай батқан соғыстың салмағын жұрт сілкіп тастап, кеудесін кенге салған кең пейіл күндер еді ғой. Кешегі көздерінен жас кетпеген әрбір үйдің көңілдеріне қуаныш толып, біреудің қаралы жаны біреудің қуанышымен қайта көгере бастаған сәнді де жомарт көктем еді. Бүкіл Қызылқайың ауылының өлгені тіріліп, өшкені жанғандай, Жетпіс апа сондағы адамның жомарттығындай телегей-теңіз көңілді көрген емес. Кеше ғана сіңіріне сүйеніп, үзілмей келген сірі жандар бір-ақ күнде тоқ ішектей майланып шыға келді. Сол күнгі аспан да енді қайтып бұлттан-бастай алқа-қотан той үстіне аппақ нұрын септі де тұрды. Бірақ ол дәл сол күні Жетпіс апаның төбесіне найзағайын бір ойнатып кетіп еді-ау...

Кешкілік есік алдында жайбарақат отырған. Туған бауыры Хамит бастаған бес-алты шал айналма көшеден шығып тура өзіне беттегенде, жүрегі дір ете түсті. Хамит те мұны көріп іркіліп қалды. «Япыр-ай, Жетпістен бір жаманат әкеле жатпаса нетті. Сұмдық-ай! Сұмдық-ай!» Өз ойынан өзі шошыған Жетпіс апа тұра беріп, етпетінен құлады. «Кейін, кейін... Бәрін де кейін» деген Хамиттің сөзін құлағы шалды. Бұдан соң бейғам шаруамен кәукілдесіп өте берген жұрттың ту сыртын ғана көріп қалған.

Жетпісім жуырда келеді деп жүрген Жетпіс апа содан бері сәл нәрседен секем алып, сәл нәрсеге сескене қарайтын болған. Әсіресе, Хамитті көрсе, қатты түршігеді. Қашанда бауыры оған бір сырды айта алмай мысы құрып, жасырып жүргендей көрінеді. Бірақ сан жылдардың сары жұртында тапталып кеткен сол бір сары уайым да өше бастаған. Қара қағаз келгендер де қайта оралып жатты. Бұл да оған демеу. «Өлгендер қайтып келгенде, хабарсыздар ең болмағанда тірілердің санатында еді ғой» деп, өше бастаған үмітін үрлеп қоздататын. Хамиттен де жаманат естімеді. Қамқоршысы да, қорғаны да сол. Бірде Жетпіс апаның шөбін шауып жүріп:

— Әпке, — деген ол. — Әпке, қашанғы осы жеркепеде отыра бересің? Босқа тыртаңдап өзінді қинама. Жасың

болса жер ортасынан ауып барады. Жетпісің келгенше бір жерден ошақ көтергеніміз жөн.

— Жок, — деді Жетпіс апа. — Сенің орның бір төбе. Жеркепеді отырсам да, мен де бір шаңырақпын. Бұл ауылға келін боп түскенде, осы үйде бетім ашылған. Жетпісіме канат байлаған да осы үй. Топырағы торқа болғыр кешегі жезденді де мәңгіге шығарып салған осы қара шаңырақ. Бір ұрпақтың түтінін өшір дегенің бе?

Хамит буынсыз жерге пышақ салғанын түсініп, қайтып жақ ашқан жоқ.

Одан бері де, міне, табаны күректей жиырма жыл өтті. Бауыры қинала қалса қасында, ауыра бастаса басында отырады. Тіпті оны қойып, совхоз басшылары да бәйек болып жүргені. Жаңа салынған үйлерден пәтер де бермек болды. Көнбеген тағы да кемпірдің өзі.

Жетпіс апа өте кеш жатты. Қасеннің манағы сөзінен кейін күпті көңілі баяғы күдігін қайта оятты да, сұғанақ ойлардың шырмауында сілесін әбден қатырып барып көз ілді...

— Апа, есік ашшы! Мен ғой, — мен — Жетпіс.

Құлағына дүбірлей жеткен тосын дыбыстан Жетпіс апа шошына тұрды. «Япырау, өнім бе, түсім бе? Не деді, әке, Жетпіс деді ме, қалай?» Есік тағы да тырсылдады.

— Апа, мен ғой, мен — Жеміс.

«Не деп кетті құрғыр, Жетпіс деді ме, Жеміс деді ме?» Ол еңкендей басып, есікті ашқанда, Қасен шалдың немесін көрді.

— Е, сен екенсің ғой. Кір, кіре ғой бүріспей. Немене, таң сәріден азан шақырып жүрмісің?

— Таң сәріңіз не, апа!.. Тал түс болды емес пе, — деп қыз биялайын шешіп, қолын уқалады. — Сізге көмектесейін деп келдім. Ұсақ-түйек шаруаңыз бар ма?..

— Жә, отыр, — деді оған Жетпіс апа, — сенсіз де шаруа бітер. Ербейіп маған сәрік болсаң жетет те.

Қыз қымсына басып, көнетоз сырмақтың үстіне келіп отырды.

Мал жайлай кеткен кемпір кешіккен соң, Жеміс ыдыс-аяқты қағыстырып көріп еді, осы үйде ғұмыры қазан көтеріліп, ас ішілмегендей бәрі де тап-таза, қылау тимеген, еденде де көлденең жатқан шырпы жоқ, ақыры осын-ным да қолғабыс шығар деп қайыңның қабығын жыртып,